

УДК 94(478)

Іван Зуляк

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУНКТІВ ВОЄННОЇ ЦЕНзуРИ В УРСР (1945–1946 РР.)

У статті аналізується функціонування пунктів воєнної цензури в УРСР впродовж 1945–1946 рр. Розкрито механізм їх впливу на посилення тотального контролю за листуванням військовослужбовців, цивільного населення з членами їх сімей та родин. Висвітлено роль перлюстрації у порушенні прав радянських громадян, гарантованих законодавством.

Ключові слова: УРСР, воєнна цензура, перлюстрація, ідеологія, тотальний контроль.

Актуальність теми досліджуваної теми ґрунтується на тому, що функціонування пунктів воєнної цензури у повоєнний період представляє інтерес і зацікавленість у науковців власне не лише через вивчення механізму їх роботи, але передусім завдяки впливу на посилення тотального контролю за листуванням військовослужбовців з членами їх сімей та родин.

Наукова новизна публікації ґрунтується на тому, що її автором, чи не вперше в українській історіографії, досліджується функціонування пунктів воєнної цензури в УРСР в 1946 р., аналізуються проблеми, пов'язані як з контролем за листуванням військовослужбовців з членами їх сімей та родин, так і перлюстрація, як явище, що цілком відповідало радянській тоталітарній системі як воєнного, так і повоєнного періоду.

Об'єкт дослідження – радянська тоталітарна система.

Предмет дослідження – особливості функціонування пунктів воєнної цензури в УРСР у 1945–1946 р.

Мета статті – проаналізувати функціонування пунктів воєнної цензури в УРСР в досліджуваний період.

Завдання публікації – розкрити механізм функціонування пунктів воєнної цензури в УРСР (1945–1946 рр.); дослідити посилення тотального контролю за листуванням військовослужбовців, цивільного населення з членами їх сімей та родин; охарактеризувати перлюстрацію, як порушення прав радянських громадян, гарантованих законодавством.

Хронологічні рамки статті охоплюють 1945–1946 р., коли воєнна цензура, незважаючи на ще воєнний і повоєнний період, активно продовжувала функціонувати, проводячи перлюстрацію поштової кореспонденції як військовослужбовців, так і членів їх сімей.

Територіальні межі статті обмежуються УРСР.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями, в основному російськими. Зокрема, А. Винокуров та С. Ткаченко основну увагу присвятили вивченню особливостей організації та функціонування воєнної цензури, пов'язаної з перлюстрацією поштової кореспонденції упродовж 1941–1953 рр. [1]. В. Гашенко писав про те, що у воєнний час, радянські спецслужби виконували завдання, пов'язані з державною безпекою, однак воєнна цензура, виходячи з морально-етичних міркувань, заслуженим авторитетом серед широкого загалу не користувалася [2]. А. Суков подав короткий огляд радянської політики у сфері цензури [3]. А. Блюм дослідив формування та розвиток радянської цензури в епоху тоталітарного режиму 1929–1953 рр. Автор доволі широко проаналізував систему тотального контролю, технологію цензурного нагляду за засобами масової інформації, книжковими видавництвами, громадськими бібліотеками, книгарнями тощо [4].

У монографії А. Смикаліна описано механізми роботи поштової воєнної цензури, ідеологічного нагляду, перлюстрації, форми політичного контролю тощо [5]. А. Север в контексті дослідження діяльності воєнної контррозвідки СМЕРШ у роки війни, охарактеризував окремі документи, пов'язані із наказом Народного комісаріату оборони СРСР (далі – НКО СРСР) і Народного комісаріату військово-морського флоту СРСР (далі – НКВМФ СРСР) від 13 липня 1941 р. Зокрема, у "Положенні о воєнній цензурі воинской поштової кореспонденції" визначено її структуру, права і обов'язки підрозділів воєнної цензури, методику і техніку обробки кореспонденції тощо [6].

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Галузевого державного архіву Служби Безпеки України, фонд 16 [7–9] та матеріали періодичних видань [10].

Аналізуючи історіографічні праці і джерельну базу наукової проблематики, приходимо до логічного висновку про те, що досліджувана тематика на сьогодні ще не стала об'єктом комплексного вивчення науковцями.

Згідно із наказом НКО СРСР і НКВМФ СРСР від 13 липня 1941 р. уведено в дію "Положение о воєнній цензурі воинской поштової кореспонденції", у якому визначено структуру, права та обов'язки підрозділів воєнної цензури, методику і техніку обробки кореспонденції, а також наведено перелік відомостей, які були підставою для конфіскації відправлень, і відповідно до яких

сформовані при військово-поштових сортувальних пунктах, військово-поштових базах, військово-поштових відділеннях та військово-поштових станціях відділення військової цензури, на укомплектування яких перебувало 900 контролерів, передані 4-им відділом НКДБ СРСР (з них для 3-го управління НКО СРСР – 650 контролерів і для 3-го управління НКВМФ СРСР – 250 контролерів) [6].

Органи воєнної цензури з початку війни у 1941 р. і до її закінчення піддавалися неодноразовим перетворенням і носили різні найменування. Так, упродовж лютого-жовтня 1942 р. функції воєнної цензури здійснювали підрозділи відділу воєнної цензури Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної армії; з жовтня 1942 – до вересня 1943 рр. – діяли органи відділу центральної воєнної цензури Наркомату оборони СРСР; з вересня 1943 року й до закінчення війни працював відділ воєнної цензури Генерального штабу Червоної армії [2].

У системі трьох управлінь НКО СРСР і НКВМФ СРСР створено відділення воєнної цензури, що знаходилися при штабах частин діючої армії і в тилу при військово-сортувальних пунктах, військово-поштових базах, відділеннях і станціях військово-морського флоту. У серпні 1941 р. воєнної цензура передавалася у підпорядкування 2-ого спецвідділу НКВС СРСР, оперативне керівництво продовжували здійснювати армійські, фронтові та окружні особливі відділи [6].

На радянські спецслужби у воєнний та повоєнний період, які діяли на території УРСР, покладалося вирішення безлічі завдань, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки. Значна увага приділялася функціонуванню пунктів воєнної цензури упродовж 1945–1946 рр., завершального періоду війни і перших повоєнних років. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, пункти воєнної цензури, які функціонували упродовж війни і у перші повоєнні роки своєї активності не знизили, а, навпаки, її підвищили. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що радянська влада намагалася тотально здійснювати контроль не лише за військовослужбовцями, але й цивільним населенням через пункти воєнної цензури, проводила систематичну й добре налагоджену перлюстрацію кореспонденції, незважаючи на те, що у "Положенні о воєнній цензурі воїнської поштової кореспонденції" йшлося лише про перевірку кореспонденції червоноармійців.

Деякі автори пишуть про те, що цензура працювала на межі сил, потік листів був величезним. Могли щось і пропустити, але в цілому діапазон настроїв аналізували адекватно. Усе ж був незначний відсоток листів, який оцінювався воєнної цензурою як "негативний", причому до таких належали, як "провокаційні", що містять "антирадянські висловлювання", "занепадницькі і релігійні" настрої, так і скарги на погане харчування, вошивість, повідомлення про смерть товаришів тощо [6].

Уся інформація, оброблена пунктами воєнної цензури на території УРСР, надсилалася начальнику відділу "В" НКДБ СРСР [8, арк. 267]. До речі, відділ "В" займався контролем й за міжнародною кореспонденцією [9, арк. 260]. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, лише за грудень 1945 р. на основі зведених даних у 24 областях УРСР опрацьовано 20200994 листи, із них цивільних осіб – 16612155, військових – 3588839, національними мовами – 510799. Зокрема, польською – 162578, румунською – 87049, молдавською – 63552, німецькою – 19659, єврейською – 26416, чеською – 1740, татарською – 31418, чуваською – 3213, башкирською – 1596, туркменською – 3507, узбецькою – 20879, вірменською – 14686, удмурдською – 757, грузинською – 20290, казахською – 23007, азербайджанською – 13337, англійською – 40, таджицькою – 1920, киргизською – 904, болгарською – 352, марійською – 1033, словацькою – 194, угорською – 2672 [8, арк. 267].

Скеровано в інші органи на цензурування в межах окремо взятих як мовних і стилістичних особливостей, відповідно і територіальних пунктів призначення. На нашу думку, це, передусім, пов'язано з відсутністю контролерів-перекладачів із зазначених мов у тогочасних пунктах воєнної цензури. Наприклад, 145 листів мордовською мовою надіслано у м. Саранськ, 70 листів абхазською мовою – у м. Батумі, 1050 листів дагестанською мовою – у м. Махачкала, 110 листів монгольською мовою – у м. Улан-Уде, 130 листів кабардинською мовою – у м. Нальчик, 64 листи якутською мовою – у м. Якутськ, 35 листів на мові Комі АРСР – у м. Сиктивкар, 174 листи північно-осетинською мовою – у м. Лжауджикау, 210 листів латвійською мовою – у м. Ригу, 205 листів литовською мовою – у м. Вільнюс, 100 листів естонською мовою – у м. Таллін, 2645 листів різного змісту – до м. Москви. Усього 4938 листів. Окрім того вилучено листів з повним текстом – 51356, з поміткою "К" (контроль – примітка автора) – 12996 [8, арк. 267–267 зв.].

Особливо цікавим є листування червоноармійців. Коли вони писали листи, вони, безумовно, враховували неминучість їх проходження через воєнну цензуру, а значить, зазвичай, вдавалися до самоцензури, тобто намагалися не допускати у своїх повідомленнях тієї інформації, яка могла б викликати неприємності для них та їх адресатів. Існувало і таке явище, як психологічна самоцензура, коли бійці свідомо замовчували про небезпеку фронтового життя, щоб не хвилювати дорогих їм людей [10].

При цьому "шкідливих політичних оцінок" у листах було набагато менше, ніж виразів невдоволення з приводу побутових умов. По суті, цензура оцінювала як негативні у переважній

частині просто критичні, нерідко здорові висловлювання щодо становища на фронтах та компетентності командування, відносин з союзниками, поганих умов постачання і побуту, спроби тверезо оцінити дії і силу противника. Наприклад, ті рідкісні листи, у яких йшлося про те, що у німців хороша авіація або артилерія, розцінювалися як "вихвалювання ворога". Деякі автори "негативних" листів бралися "на облік" та "розроблялися" органами НКВС [10]. Зокрема, у 5173 листах йшлося про розголошення військової та державної таємниці [8, арк. 268].

Сучасні дослідники, звичайно ж, не можуть з абсолютною точністю визначити ступінь впливу цієї самоцензури на зміст листів. Однак можемо побічно судити про тенденції у цих настроях за збереженими зведеними даними про роботу відділень військової цензури особливих відділів НКВС, які обробляли сотні тисяч листів і здійснювали їх статистичний аналіз. Ці дані тим більше важливі, що навіть при свідомій самоцензурі їх авторів у багатьох листах виявлялися, з точки зору цензорів, "неправильними" [10].

Проаналізувавши тексти деяких листів червоноармійців, можна диференціювати й виокремити ті проблеми, які були нагальними для них, і ті, на які вони особливого значення не звертали. Так, із проаналізованих 144 листів, виявлено, що у 2 листах йшлося про антирадянські й антиреволюційні висловлювання і скарги на роботу військової цензури; у 3 – скаржилися на антисанітарію; у 4 – на епідемічні захворювання, незадовільну роботу медсанбатів і госпіталів; у 5 – йшлося про факти дезертирства; у 6 – про факти обморожування; у 8 – про недоліки у роботі зв'язку; у 9 – жалілися на офіцерів; у 12 – на перебування у полоні; у 53 – скарги на складність служби; у 159 – на перебої з продуктами харчування; у 179 – на речове забезпечення [8, арк. 267 зв. – 268].

Найважливіше значення воєнна цензура відводила негативним висловлюванням і повідомленням у кореспонденції особистого характеру. На нашу думку, аналіз кореспонденції такого змісту свідчить про те, які проблеми були найважливішими серед тогочасного пересічного громадянства. Наприклад, із перлюстрованих 37224 листів, у них йшлося про: скарги реєвакуйованих прослідковувалися лише у 2 листах; у 4 – про дитячу безпритульність; у 9 – скарги на роботу органів військової цензури; у 14 – на транспортні проблеми; у 15 – на поширення антирадянських листівок; у 24 – на антирадянські й антиреволюційні висловлювання; у 31 – на роботу органів зв'язку; у 69 – скарги демобілізованих з лав Червоної армії; у 156 – скарги на промислові підприємства; у 103 – на загибель худоби; у 169 – скарги на недоліки у роботі радянського апарату; у 193 – скарги на дитячу безпритульність; у 289 – скарги інвалідів війни; у 698 – песимістичні настрої; у 740 – скарги на високі податки; у 822 – скарги сімей військових; у 973 – повідомлення про масові захворювання; у 1665 – скарги учнів училищ на складні умови; у 4009 – скарги на недоліки у роботі колгоспів та радгоспів; у 5386 – скарги на погані житлові умови; у 5398 – на проблеми з отримання продуктів; у 16455 – скарги на бандитизм і грабунки [8, арк. 267 зв.].

Характерно, що на кореспонденцію цивільного населення контролери пунктів військової цензури також звертали особливу увагу, йдеться про антирадянські висловлювання. Так, у листі Надії Гаврилук з Волинської області, Луцький район, пошта Полонка до сестри Ольги Бульбенюк у Київ, від 25 листопада 1945 р., йшлося про арешт й отримання терміну ув'язнення 15 років і надію на те, що все ж таки вона повернеться на рідну Україну [8, арк. 268 зв.]. Контролери пункту військової цензури помітили цього листа грифом "К" і скерували до Луцького управління НКДБ і в 2-ий відділ НКДБ Волинської області [8, арк. 268 зв.]. У листі А. Ф. Грабара з с. Загір'я Букачівського району Станіславської області від 5 грудня 1945 р. до Якіма Головатого з с. Гребінка Гребінківського району Київської області повідомлялося про те, що у Західній Україні не має колгоспів, кожен є господарем на своїй землі, тому й люди живуть добре, щонеділі ходять у церкву, харчуються білим хлібом і м'ясом, а "... тому живемо так добре, що не має колгоспів..." (переклад автора) [8, арк. 268 зв.]. Цього листа також помічено грифом "К" і скеровано до Букачівського районного відділення НКДБ і копію до управління НКДБ у Київській області [8, арк. 268 зв.].

Питання порушень і недоліків у роботі колгоспів й радгоспів часто було основною темою у листах рідних і близьких до червоноармійців. До речі, адресати-колгоспники традиційно не уникали самоцензури, а намагалися передати інформацію якомога об'єктивніше. Так, у листі Лідії Ковальової зі Сталінської області, від 31 грудня 1945 р., зазначалося, що взимку, в 15–200 мороз в колгоспі молотять кукурудзу, частина якої ще знаходиться у полі, не зібрано соняшник, змерзла картопля зогнила, а правління колгоспу не приймає жодних заходів [8, арк. 269 зв.]. Цього листа також помічено грифом "К", однак не відправлено до управління НКДБ у області.

У листі С. Антоновського з Вінницької області, від 3 грудня 1945 р., до сина-червоноармійця, повідомлялося про те, що актив села сформовано із колишніх репресованих, які стали "активно" розкрадати колгоспне майно, колгоспники на трудовень отримують по 160 г зерна, жодних скарг керівництво не приймає [8, арк. 268 зв.]. Цього листа помітили грифом "К" і надіслали до районного відділу НКДБ.

Зокрема, Шевченко М. К., що проживав за адресою с. Калинове Боровського району Харківської області у листі до свого сина від 14 грудня 1945 р., Шевченка М. К., польова пошта 75035, повідомляв про те, що у колгоспі важко працювати, колгосп так і не виконав плану хлібозаготівлі державі, у колгоспників забирають останню кукурудзу [7, арк 23].

Про складну ситуацію, що склалася у колгоспі с. Нової Архангелівки Томаківського району Дніпропетровської області, писав (листа датовано 10 грудня 1945 р. – примітка автора) до сина-солдата А. Котляр, наголошуючи на тому, що "... у колгоспі ніхто працювати не хоче, усі йдуть на виробництво, оскільки хліба не дали зовсім і ми не знаємо, чи доживемо до нового врожаю..." (переклад автора) [7, арк. 23].

Колгоспники також писали про відсутність кормів для годівлі худоби, її масову загибель, некваліфіковане керівництво тощо [7, арк 23–24]. Оскільки воєнна цензура усю поштову кореспонденцію перечитувала й доповідала про її зміст керівництву органів державної безпеки, тому заступник народного комісара держбезпеки УРСР прийняв рішення повідомити про неї секретарів обкомів партії на місцях. В основному наведені приклади повідомлень стосувалися Дніпропетровської області [7, арк 24].

Окрім антирадянських висловлювань, контролери пунктів воєнної цензури приділяли значну увагу повідомленням про порушення у роботі промислових підприємств. Зокрема, у листі товариша Сорокіна, працівника Первомайської контори "Головспоживвугілля", на адресу редакції "Ворошиловградської правди" повідомлялося про те, що на Альбертівській шахті головний інженер з начальником дільниці змішують породу з вугіллям [8, арк. 268 зв.]. У листі з Криворіжжя, від 18 грудня 1945 р., йшлося про порушення техніки безпеки на підприємстві під час роботи нічної зміни, покалічених робітниках тощо [8, арк. 269–269 зв.].

Важливе місце для контролерів пунктів воєнної цензури посідав контроль за кореспонденцією, у якій йшлося про недоліки у роботі радянського партійного апарату. Так, у листі інваліда війни з с. Джуричів Вінницької області на адресу голови райвиконкому наголошувалося на тому, що голова сільської ради (товариш Шнайдер – примітка автора) ставиться до своїх обов'язків халатно, на роботу приходять у нетверезому стані, "... постійно п'яний, сидить на стільці у своєму кабінеті і спить..." [8, арк. 270]. Окрім того, повідомлялося й про те, що він товаришує з двома демобілізованими солдатами, які беруть хабарі з місцевого населення. Автор листа описував випадок, коли у село приїхали два працівники НКВС і під час рейду, проведеного спільно з головою сільської ради, виявили у одного з жителів села м'ясо, яке не конфіскували, а отримали хабар у розмірі 1800 крб. Сайфон (автор листа – примітка І. З.) писав й про те, що податковий агент сільської ради не зібрав податки з населення, а дружина голови сільської ради займається незаконним продажем алкоголю [8, арк. 270].

Васильченко, інвалід війни з м. Лисичанськ, повідомляв про те, що місцеве керівництво зовсім не допомагало йому [8, арк. 271 зв.]. А. Суханов, колишній учитель з м. Вінниця писав про те, що він воював чотири з половиною роки, мав державні нагороди, на які влада не звертала жодної уваги. Окрім того, він зазначав, що районний житловий відділ не те, що не виділив йому помешкання для проживання, але навіть відмовив у прописці. "Звертався до голови міської ради Ленінського району міста Вінниця, в облвійськомат, обком партії, прокуратуру обласну і міську ніде результату не добився, за чистими столами сидять тилові вояки і папір переводять, поприїжджали з Ташкента і позаймали квартири..." [8, арк. 271 зв.]. Пункт воєнної цензури помітив листа грифом "К" і надіслав його до обласної прокуратури.

Д. В. Берешенко, житель Кіровоградської області, у листі від 24 грудня 1945 р., до М. В. Берешенко, який мешкав у м. Грозному, повідомляв про те, що у листопаді працівники НКВС, не маючи на те законних підстав, зв'язали його, без будь-якого опису майна, забрали усі речі. Прокурор на заяву потерпілого не реагував [8, арк. 270]. До речі, цей лист помічено грифом "К", однак без будь-яких скеровувань до органів НКДБ на реагування.

Незначна частина листів стосується недоліків у роботі органів зв'язку. Так, у одному із листів з с. Тарасівки Кіровоградської області повідомлялося про те, що на місцевому пункті зв'язку не відправляють телеграм, затримують листи тощо [8, арк. 270]. А. Павленко, житель м. Горлівки, скаржився начальнику відділення зв'язку м. Саратова, що листи, надіслані синові, останній отримував, а грошові перекази "... пропали і пропала посилка" [8, арк. 270].

Типовим прикладом скарги на пункти воєнної цензури є лист Марії Кудинової, яка мешкала у м. Ворошиловграді, до С. Шигиліна, жителя м. Яворів Львівської області, від 22 грудня 1945 р., у якому йшлося про те, що листи "... лежать на сортуванні і в Воєнній Цензурі. Необхідно зазначити, що війна закінчилася, а Воєнна Цензура працює погано і затримує у себе листи на перегляді дуже довго. Багато військових вже не пишуть, так як вони демобілізувалися, а цензура все працює по старинці..." [8, арк. 270–271].

Контролери пунктів воєнної цензури звертали увагу й на кореспонденцію, у якій сім’ї військових скаржилися на складні побутові умови тощо. Так, А. Бондаренко, працівниця Держбанку в м. Красний Лиман, у листі до В. Чернухова, військовослужбовця районного відділу НКДБ в м. Львові, писала про те, що у їх помешканні холодно, вони не роздягаються з сином, вугілля на залізничній колії збирати заборонило НКВС, “... усім дітям, батьки яких загинули, давали до свят муку, а нам уже другий рік не дають жодної допомоги” [8, арк. 271]. Цього листа контролери пункту воєнної цензури скерували на адресу прокурора м. Красний Лиман.

У листі А. Тупалової, мешканки Синельниківського району, до В. Тупалова, польова пошта № 0688, повідомлялося про те, що на дитину влада відмовлялася виділити допомогу, законтрактували “... в колгосп наше теля і пообіцяли заплатити хлібом, а тепер відмовляються, вони обманули усі колгоспники нічого не отримали. Паразити, побули на фронті два-три місяці, отримали інвалідність і мучать бідних людей, податки платити, на роботу ходити, а їх дружини вдома сидять і усім забезпечені. Неправда нас замучила...” [8, арк. 271]. Звичайно, що листа такого змісту контролери скерували районному відділенню НКДБ.

Варто зазначити, що контроль за якістю обробки кореспонденції контролерами пунктів воєнної цензури також здійснювався: начальниками відділів проведено 32 перевірки, 25 перевірок контролерів, прочитано 1688 листів; старшими уповноваженими – 63 перевірки, 50 перевірок контролерів, прочитано 5656 листів; уповноваженими проведено 512 перевірок, 186 перевірок контролерів, прочитано 38463 листи; помічником уповноваженого проведено 2050 перевірок, 407 перевірок контролерів, прочитано 184740 листів; контролерами проведено 1328 перевірок, 233 перевірки контролерів, прочитано 155078 листів. Усього проведено 3958 перевірок, 901 перевірку контролерів, прочитано 395595 листів [8, арк. 268]. В результаті перевірок виявлено пропущення 59 листів з грифом “К”; 154 листи, які необхідно було вилучити; 7 листів, прочитаних неякісно; у 34 листах виявлено дефекти при відкритті; 104 листи погано заклеєно; 103 листи неправильно штамповано; 63 листи штамповано як національні, які такими не виявилися тощо [8, арк. 268–268 зв.]. Отже, основні завдання функціонування пунктів воєнної цензури ґрунтувалися на здійсненні контролю за поштовою кореспонденцією, що призводило до виявлення широкого спектру настроїв як серед військовослужбовців, так і цивільного населення з членами їх сімей та родин. Проводячи перлюстрацію, контролери пунктів воєнної цензури звертали увагу на негативні висловлювання щодо тогочасних проблем, як побутового, так і не побутового характеру.

Листи, у яких контролери виявляли інформацію негативного змісту або ворожу до радянського ладу, не допускалася до адресанта, а скеровувалася до місцевих органів НКВС, НКБД, прокуратури. Загалом, пункти воєнної цензури, що діяли на території УРСР упродовж 1945–1946 рр., виконували завдання, поставлені перед ними радянською ідеологічною системою.

Список використаних джерел

1. Винокуров А.А., Ткаченко С.Б. Военная цензура в СССР 1941–1953. 2-е изд. испр. и доп. / А. А. Винокуров, С. Б. Ткаченко – М., 2012. – 152 с. 2. Гашенко В. Фронтвые письма: “Просмотрено военной цензурой” // Родина. – 2013. – № 12. – Режим доступа: http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id=5703&n=214. 3. Сузов А. Краткий обзор цензурной политики советского государства. – М., 1999. – Режим доступа: <http://www.webcitation.org/613DhvoFC>. 4. Блюм А. Советская цензура в эпоху тоталитарного террора. 1929–1953. Монография / А. Блюм. – СПб.: Академический проект, 2000. – 283 с. 5. Смыкалин А. С. Перлюстрация корреспонденции и почтовая военная цензура в России и СССР / А. С. Смыкалин. – СПб., 2008. – 317 с. 6. Север А. “Смерть шпионам!” Военная контрразведка СМЕРШ в годы Великой Отечественной войны / А. Север. – М., 2009. – 178 с. – Режим доступа: <http://www.e-reading.ws/book.php?book=1015435>. 7. Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 001, 228 арк. 8. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 002, 301 арк. 9. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 005, 279 арк. 10. Битва в письмах. О чем писали русские и немецкие солдаты // Российская газета – неделя. – № 6002(26). – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2013/01/31/stalingrad.html>.

Иван Зуляк

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПУНКТОВ ВОЕННОЙ ЦЕНЗУРЫ В УССР (1945–1946 ГГ.)

В статье анализируется функционирование пунктов военной цензуры в УССР в течение 1945–1946 гг. Раскрыт механизм их влияния на усиление тотального контроля за перепиской военнослужащих, гражданского населения с членами их семей. Освещена роль перлюстрации в нарушении прав советских граждан, гарантированных законодательством.

Ключевые слова: СССР, военная цензура, перлюстрация, идеология, тотальный контроль.

Ivan Zuliak

FUNCTIONING ITEMS OF MILITARY CENSORSHIP IN USSR(1945–1946)

The article deals with functioning items of military censorship in USSR 1945–1946. Analyzed the mechanism of their effect on enhance total control of military correspondence, civilians and their families. The role of censorship is described violation of the rights of Soviet citizens guaranteed by law.

Key words: USSR, military censorship, interception, ideology, total control.

УДК 94(477) "1943/1950"

Олена Тітіка

РАЙОННІ ТА МІСЬКІ ПРОМИСЛОВІ КОМБІНАТИ СИСТЕМИ НАРКОМАТУ (МІНІСТЕРСТВА) МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР У 1943–1950 РР.: ВІДБУДОВА, ФУНКЦІОНУВАННЯ Й РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОТРЕБ ЕКОНОМІКИ ТА НАСЕЛЕННЯ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглядається процес післявоєнної відбудови та виробничої діяльності у 1943–1950 рр. таких важливих для задоволення потреб економіки та населення республіки структурних підрозділів Наркомату (Міністерства) місцевої промисловості УРСР, як районні та міські промислові комбінати. Проаналізовано хід та результати відбудовних робіт, здобутки та проблеми у налагодженні й здійсненні виробництва продукції господарського призначення та товарів широкого вжитку, побутового обслуговування населення, роль промислових комбінатів у вирішенні завдань повоєнного відродження економіки та соціальної сфери в Україні.

Ключові слова: місцева промисловість, районні та міські промислові комбінати, відбудовний процес, виробничий процес, продукція виробничого призначення.

Проблеми відбудови та функціонування промисловості України в 1943–1950 рр. одержали досить широке висвітлення у вітчизняній історіографії. Однак, внаслідок того, що увага дослідників зосереджувалася на основних галузях промисловості, ще й до сьогодні залишаються малодослідженими, а отже й недостатньо висвітленими, питання відбудови та роботи у період повоєнного відродження окремих галузей промислового комплексу республіки. Це, зокрема, стосується місцевої промисловості України, стан і функціонування якої у 1943–1950 рр., як на регіональному, так і республіканському рівнях, ще не одержали комплексного дослідження та висвітлення. Наявна у низці колективних видань [1] інформація про роботу місцевої промисловості в означений період має фрагментарний характер і не відображає її дійсний стан та роль у вирішенні важливих тогочасних економічних і соціальних проблем в регіонах та загалом в Україні. І лише в останні роки оприлюднено низку спеціальних публікацій присвячених вказаній проблематиці [2].

З огляду на зазначене об'єктом дослідження є відбудова та функціонування промисловості України в 1943–1950 рр.

У цій статті аналізується процес повоєнної відбудови та виробничої діяльності упродовж 1943–1950 рр. таких важливих для задоволення потреб господарства та населення структурних підрозділів галузі, як районні, так міські промислові комбінати.

У довоєнний і повоєнний періоди місцева промисловість, являючи собою сукупність промислових підприємств, трестів, промислових комбінатів та інших організацій, підпорядкованих Народному комісаріату місцевої промисловості УРСР, утвореному згідно з постановою ЦВК УРСР від 4 вересня 1934 р., і одночасно, крім підприємств республіканського підпорядкування, місцевим Радам, виробляла товари широкого вжитку для потреб населення та продукцію виробничого призначення для місцевого господарства, інших галузей промисловості республіки та внутрішньогалузевого використання. Галузеві підприємства виробляли у асортименті металеві, фарфорово-фаянсові та пластмасові товари широкого вжитку, лаково-фарбувальні та будівельні матеріали, шкільні та канцелярські товари і приладдя, музичні інструменти, вози, упряж та інше обладнання й облаштування для гужового транспорту, сільськогосподарські машини та інвентар і запасні частини до них, метало- та деревообробні верстати, окремі види машин та механізмів, обладнання для житлово-комунального господарства, пічне литво, автогенно-вагове обладнання, преси, гідротурбіни, опалювальні котли, радіатори та ін.